

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.11>*В. С. Яковлева*

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ

Постановка проблеми. Згідно із міжнародними та європейськими стандартами діяльності судових органів стандарт незалежності вважається одним із найбільш значущих з огляду на забезпечення верховенства права, реального захисту прав і свобод громадян й дотримання принципів сучасної демократичної держави. Відповідно до ст. 126 Основного закону незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України, а вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. У ст. 129 Конституції України наголошується, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.

Функціонування системи правосуддя демонструє, що в Україні на теперішній час має місце низка викликів для незалежності судових органів. Одним із таких є втручання у їх діяльність (ст. 376 КК України). Протягом 2013–2021 рр. правоохоронні органи щороку обліковують до 200 подібних кримінальних правопорушень. Унаслідок їх високої латентності більшість таких протиправних проявів залишається прихованою, що посилює криміналізацію сфери правосуддя.

Для вироблення сучасної стратегії запобігання явищу втручання у діяльність судових органів виникає необхідність у дослідженні детермінантів, які породжують та зумовлюють його поширення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема втручання у діяльність судових органів ставала предметом наукових досліджень таких вітчизняних учених, як: Г. Є. Бершов, Є. М. Блажівський, Є. О. Бунін, В. В. Городовенко, С. В. Дідик, Н. В. Довгань І. Б. Іваночко, Р. В. Кархут, О. О. Кваша, І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, О. М. Овчаренко, Н. Я. Отчак, В. В. Плукар, М. В. Шепітько та ін. У працях указаних науковців розглядаються переважно загальнотеоретичні, кримінально-правові та криміналістичні аспекти втручання у діяльність судів. Натомість відсутні ґрунтовні кримінологічні дослідження таких злочинів, включаючи питання їх детермінації, особливо у світлі епідемічних та військово-політичних подій останніх двох років.

Мета дослідження – пізнання криміногенних чинників, які впливають на поширення та відтворення явища втручання у діяльність судових органів в Україні, а також їх групування.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічна детермінація включає сукупність причин та умов, які породжують і, відповідно, сприяють поширенню злочинності та її окремих проявів. Причини втручання у діяльність судових органів можна представити у виді певних деформацій свідомості винних, які викликають формування їх готовності до певного тиску на суддів. Зазвичай подібні питання охоплюються дослідженням особи злочинця. Аналогічно можна говорити про віктимні властивості й віктимну поведінку жертв цих правопорушень (суддів, присяжних, народних засідателів), які пере-

бувають у площині віктимологічного пізнання цієї наукової проблеми. У представленій статті пропонується дослідити саме комплекс різних за спрямованістю й силою детермінуючого впливу криміногенних чинників, які, маючи об'єктивний характер, сприяють учиненню кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК України.

Кримінологічне вивчення детермінації втручання у діяльність судових органів в Україні ґрунтується на результатах здійсненого теоретичного й емпіричного дослідження. Останнє спирається на експертне опитування кількох груп респондентів (169 суддів, 218 працівників органів прокуратури, 282 – Національної поліції, 56 адвокатів), безпосередньо обізнаних про указаний соціально-правовий феномен на сучасному етапі розвитку національної системи правосуддя.

Виходячи із архітектоніки незалежності судової влади, яка включає зовнішню та внутрішню складові [1, с. 11], детермінація втручання у діяльність судових органів аналогічно складається із двох груп детермінантів: зовнішньосистемних (зовнішніх) й внутрішньосистемних (внутрішніх). Зовнішні криміногенні чинники зазначених правопорушень мають соціально-економічний, соціально-психологічний, організаційно-управлінський та інший характер. Основні із них виражаються у нестабільності соціально-економічної ситуації в Україні. Тривала соціально-економічна криза, ускладнюючи здійснення судової реформи, зумовлює втручання у діяльність судових органів. Соціально-економічні криміногенні чинники виступають сприятливим криміногенним середовищем для формування корисливої мотивації осіб, які прагнуть досягнути на незалежність судді.

Соціальна та економічна криза, що має перманентний характер протягом усього періоду незалежності України, негативно позначається на реформуванні держави, її окремих галузях і напрямках діяльності. До 24 лютого 2022 р. вважалось, що найбільшим негативним чинником стагнації української економіки за останні роки була пандемія COVID-19 [2]. Однак більш катастрофічними для національної економіки виявились саме наслідки війни. Російська агресія призвела до скорочення ВВП України до 40 %, істотно посилила безробіття, стала причиною безпрецедентного для світової спільноти вимушеного внутрішнього й зовнішнього переміщення громадян. За даними Світового банку, станом лише на червень 2022 р. прямі збитки від російсько-української війни становили 349 млрд дол. США [3]. Згідно з інформацією Державної судової адміністрації України станом на вересень 2022 р. в Україні унаслідок злочинних дій російської армії зруйновано або пошкоджено 85 судових установ [4]. Через це відправлення правосуддя не уявляється можливим або значно ускладнюється. Зрозуміло: чим далі затягуватимуться військові дії, тим більшими будуть соціальні, економічні та інші збитки від останніх.

Уразливість фінансової системи тісно пов'язана із вищезазначеною групою детермінантів. Адже від потужності фінансової системи, стабільності банківського сектору, ефективності фіскальної політики залежить можливість держави здійснювати на належному рівні різні видатки у межах соціального забезпечення населення і зрештою асигнувати потреби сфери правосуддя та діяльності судових органів. Фінансову систему України підривають такі чинники, як: її зарегульованість; недосконала політика ціноутворення; світові фінансові кризи; тіньова економіка; значні зовнішні фінансові запозичення.

Політичний вплив на відправлення правосуддя також детермінує злочини, що вивчаються. За результатами емпіричного дослідження, найчастіше на незалежність суддів здійснюється посягання з боку керівництва державних органів влади й органів місцевого самоврядування. Більше того, 21,4 % адвокатів, 19,9 % працівників Національної поліції, 11,5 % прокурорів, 2,4 % суддів, які були анонімно опитані, зазначили, що на поширення втручання у діяльність судових органів впливає зловживання народними депутатами України своїм імунітетом.

Перелічені групи експертів серед детермінантів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК, указали на неефективність діяльності правоохоронних органів. Безкарність осіб, які втручаються у діяльність судів, не в останню чергу зумовлена недоліками у роботі органів прокуратури. Останні навіть попри втрату функції загального нагляду у контексті цієї проблематики мають достатньо широкі процесуальні можливості як для запобігання фактам тиску на суд, так й для свідомого створення сприятливих умов для подібного тиску.

Відсутність судової практики за сотнями фактів незаконного впливу на суд, свідчить про «пробуксовування» системи кримінальної юстиції. Воно має характер об'єктивної складності розслідування таких правопорушень через особливий правовий, високий професійний та соціальний статус деяких осіб, причетних до втручання. Не слід виключати суб'єктивну складову незаконного впливу правоохоронців на суддів та їх свідоме пригальмовування ходу розслідування відповідних кримінальних проваджень. На це вказує не завжди адекватна і часто пасивна реакція Офісу Генерального прокурора на звернення Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) щодо активізації розслідування фактів тиску на суддів.

Корупція є потужною детермінантою, яка зумовлює не лише аналізовані злочини, а й злочинність в Україні загалом. Вона стосується як органів виконавчої, законодавчої влади, органів місцевого самоврядування, так й правоохоронних органів. Цю обставину виділили усі групи опитаних експертів.

Поширення корупційних практик у діяльності багатьох державних органів сприяє втручанням службових осіб у роботу судів. Адже бажання сторони у справі ухилитись від відповідальності, зберегти чи примножити свій матеріальний статус унаслідок винесення потрібного судового рішення може бути забезпечене залученням представників певних органів, які мають відповідні владні повноваження. Як правило, схилити прокурорів, керівників державних структур, народних депутатів України та інші категорії службових осіб до втручання у діяльність суду вдається шляхом надання їм неправомірної вигоди.

В Україні за роки її незалежності, на жаль, сформувався специфічний тип державного управління. Його ознаками є корупція, службові зловживання, кругова порука, деформована корупційна корпоративна солідарність, неефективність державного менеджменту, застарілі підходи управління персоналом, бюрократичні прояви тощо. Перелічені недоліки службової діяльності властиві в тій або іншій мірі майже усім державним органам влади.

Обмеженість правової культури громадян, їх низька довіра до судових органів здатні негативно впливати на стан злочинності через формування специфічних уявлень й установок значної частини населення. Опитані експерти у зв'язку із

цим підкреслили, що втручання у діяльність суду детермінує: правовий нігілізм винних, а так само вичерпання у суспільства довіри до судової системи. Із указаними соціально-психологічними недоліками тісно пов'язана неповага учасниками судового процесу судді та нехтування його незалежністю, яку відмітили у перебігу авторського опитування 62,7 % суддів, 42,7 % прокурорів, 29,1 % співробітників Національної поліції та 25 % адвокатів. У цьому зв'язку є справедливим твердження, що сучасна злочинність в Україні є органічним наслідком і симптомом більш фундаментального явища – соціальної кризи [5]. Тобто готовність осіб втрутитись у діяльність суду зумовлена моральним і соціальним занепадом українського суспільства, підсиленням сукупністю негативних явищ і процесів, властивих судовій системі.

Результати емпіричного дослідження показали також, що адвокати і журналісти доволі часто є співучасниками незаконного впливу на судові органи через скудність власних морально-етичних та професійних якостей. Адвокати іноді допускають свідоме затягування справи, необґрунтоване подання відводів судді, який не виконує їх незаконні вимоги, неетичну поведінку, пов'язану з образами суддів, прокурорів, іншої сторони у справі та його захисника. Для винесення бажаного судового рішення й отримання, відповідно, підвищеного гонорару від клієнта за виграну справу адвокати можуть вдаватись до заяв у бік суддів з погрозами подання на них скарг до ВРП і органів прокуратури з метою притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. У такий спосіб відбувається адвокатський морально-психологічний тиск на суддів. Недарма деякі дослідники окремих адвокатів називають бізнесменами [6, с. 131, 132]. Це пов'язано із спрямованістю іноді їх професійної діяльності на отримання незаконного збагачення шляхом неправового впливу на суд або зловживання своїми процесуальними правами.

Журналісти також допускають непрофесійну поведінку, яка може негативно вплинути на ділову репутацію конкретного судді та, зрештою, позначитись на довірі громадян до судової влади. Найбільш поширеними способами неетичної поведінки журналістів є: підготовка публікацій у ЗМІ з необґрунтованою критикою роботи суду і результатів розгляду певної справи; вивчення майнового стану суддів з його подальшим більш широким публічним оприлюдненням; здійснення спеціальних журналістських розслідувань, пов'язаних зі спостереженням за життям, місцем проживання, маршрутами переміщення, колом спілкування певного служителя Феміди. Головне, що такі дії можуть здійснюватись журналістами на замовлення зацікавлених осіб. Перелічені напрями журналістської роботи охоплюються явищем «джинса».

Недосконалість чинного законодавства України пов'язується з нечіткістю або двозначністю визначення деяких правових категорій, важливих з огляду на кваліфікацію дій з ознаками втручання у діяльність судового органу. Також ця група зовнішньосистемних відносно сфери правосуддя криміногенних чинників стосується пробілів у правовому регулюванні діяльності окремих суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вивчаються.

Внутрішні криміногенні чинники, які сприяють посяганням на незалежність судових органів, на відміну від зовнішніх детермінантів, безпосередньо стосується

сфери правосуддя і діяльності судових органів. Перші тісно пов'язані та фактично впливають із останніх. Результати емпіричного і теоретичного дослідження дозволяють виділити кілька груп внутрішніх чинників, що зумовлюють втручання у діяльність судів і суддів, а саме:

а) забезпечення не у повному обсязі соціальних гарантій незалежності суддів (не отримання усіма суддями установленого законом розміру оплати праці; обмеження гарантій суддівської незалежності шляхом прийняття неоднозначних законів; невиконання зобов'язань із достойного довічного грошового утримання суддів; не забезпечення житлових умов суддям, які цього потребують, та ін.);

б) прорахунки у кадровому, фінансовому, матеріально-технічному забезпеченні роботи судових органів (кадровий дефіцит у судах; перекоси у співвідношенні штатної та реальної чисельності суддів (станом на жовтень 2022 р. у судах усіх рівнів визначено 7 015 суддівських посад, однак фактично працює 4 978 суддів, тобто на 30 % менше [7]); значне робоче навантаження на суддів; труднощі з добором присяжних; системне недофінансування потреб судової влади);

в) недоліки судового реформування (потрапляння до лав суддів деяких осіб, які не відповідають кваліфікаційним вимогам; недоброчесність окремих членів ВРП; обмеженість повноважень ВРП у належному реагуванні на факти впливу на суддів; відсутність повноцінного суду присяжних; істотне скорочення суддівського корпусу; неконституційний характер окремих положень судової реформи, ініційованої Президентом України у 2019 р.; малоефективна система виконання судових рішень; не запровадження Електронного суду та ін.);

г) недостатній рівень суддівської етики (прецеденти неетичної поведінки суддів, особливо у побуті, при спілкуванні поза межами суду; непрофесійна поведінка при відправленні правосуддя; наявність суддівської субкультури);

д) корупція безпосередньо у сфері правосуддя [8] (керування деякими суддями власною вигодою при винесенні рішення; шантаж окремими головами судів підлеглих для ухвалення певного рішення; провокації з боку сторін у справах, адвокатів в одержанні суддями неправомірної вигоди);

е) відсутність належної охорони судів і особистої безпеки суддів (недостатня охорона будівель і приміщень суду; незавершеність створення підрозділів Служби судової охорони; незадовільний режим охорони судів, розташованих у Донецькій і Луганських областях (особливо у 2014–2015 рр.); незабезпечення належного перепускного режиму у судах, унаслідок чого відвідувачі судів проносять із собою заборонені предмети; відсутність у співробітників судової охорони вогнепальної зброї);

є) недоліки у діяльності суддівського врядування й самоврядування (необ'єктивність деяких прийнятих ВРП рішень у межах дисциплінарних проваджень; урахування ВРП не усіх рекомендацій, що висловлюються органами суддівського самоврядування; неоперативне реагування ВРП на факти щодо тиску на суддів; тривалий розгляд ВРП справ за повідомленнями суддів про втручання в їх діяльність; недосконалість роботи ВККСУ у кваліфікаційному оцінюванні кандидатів на посаду судді; часткове урахування ВККСУ пропозицій Громадської ради доброчесності; практика замовчування на зборах окремих судів фактів неетичної, недоброчесної, непрофесійної поведінки суддів та випадків тиску на суд; обмеженість

повноважень з'їзду суддів України та Ради суддів України у захисті професійних інтересів служителів Феміди);

ж) слабка комунікація судових органів зі ЗМІ та громадянським суспільством (недостатня прозорість діяльності судових органів; неадекватне реагування деяких журналістів на обмеження у висвітленні інформації про судові процеси; маніпулювання відомостями про роботу судів в умовах інформаційного вакууму у сфері правосуддя; непрофесійність прес-служб певних судів).

На втручання у діяльність судових органів впливають й деякі інші дотичні криміногенні чинники, розглянути які у цій статті не уявляється можливим.

Висновки. Анонсовані результати кримінологічного пізнання детермінації втручання у діяльність судових органів в Україні дають підстави для формулювання таких суджень:

1) негативне явище соціальної дійсності у виді втручання у діяльність судових органів є істотною загрозою для ефективного функціонування судової системи нашої держави, а значить – заважає захисту конституційних прав і свобод громадян;

2) представлений соціально-правовий феномен є віддзеркаленням сучасного українського суспільства й індикатором багатьох недоліків, властивих сфері правосуддя України;

3) детермінація досліджених кримінальних правопорушень утворена двома групами криміногенних чинників (зовнішніх та внутрішніх), тісно пов'язаних між собою;

4) запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 376 КК України, має будуватись з урахуванням системи їх кримінологічної детермінації.

Література

1. Марочкин И. Е. Избранное / составители: Е. Б. Червяков, А. И. Марочкин, Ю. В. Мех. Харьков : Плеяда, 2015. 484 с.
2. Колодяжний М. Г. Постпандемічний соціально-економічний апокаліпсис: стан і форми прояву. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: Б. М. Головкін та ін. Харків : Право, 2021. Вип. 41. С. 118–126. DOI: 10.31359/2079-6242-2021-41-118
3. Салліван А. Як війна вплинула на економіку України. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-vij-na-vplinu-la-na-ekonomiku-ukraini/a-63093916> (дата звернення: 28.10.2022).
4. Мамченко М. Приміщення судів України у часи війни: які постраждали найбільше. URL: <https://sud.ua/uk/news/photo/250322-primischennya-sudiv-ukrayini-u-chasi-viy-ni-yaki-postrazhdali-naybilshe-foto> (дата звернення: 28.10.2022).
5. Костенко О. М. Не карою єдиною! Про концепцію «антикримінальних лещат». *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4/2. С. 13–16.
6. Шепітько М. В. Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії: монографія. Харків : Право, 2018. 408 с.
7. Система правосуддя України в умовах війни: національний та міжнародно-правовий вимір, – підсумки міжнародної науково-практичної конференції. URL: <https://sud.ua/uk/news/sud-info/251421-sistema-pravosuddya-ukrayini-v-umovakh-viy-ni-natsionalniy-ta-mizhnarodno-pravoviy-vim-ir-pidsumki-mizhnarodnoyi-naukovo-praktichnoyi-konferentsiyi> (дата звернення: 28.10.2022).
8. Колодяжний М. Г. Стратегії протидії корупції у діяльності органів правосуддя. *Право України*. 2017. № 1. С. 37–44.

Анотація

Яковлева В. С. Детермінація втручання у діяльність судових органів. – Стаття.

Наукова стаття присвячена кримінологічному дослідженню детермінації явища втручання у діяльність судових органів. Його утворюють кримінальні правопорушення, передбачені ст. 376 КК України. У роботі презентована актуальність наведеної проблематики. Уточнена емпірична база, покладена в основу отриманих наукових результатів. Проведено групування детермінантів цих правопорушень, побудоване на твердій методологічній базі. В її основі перебуває архітектоніка незалежності судової влади. Виділено дві групи криміногенних чинників, що детермінують поширення указаного негативного соціального явища. Такими є зовнішні та внутрішні детермінанти.

Зовнішні детермінанти стосуються: нестабільності соціально-економічної ситуації у державі; уразливості фінансової системи; політичного впливу на відправлення правосуддя; неефективності діяльності правоохоронних органів; корупції; обмеженості правової культури і правосвідомості громадян; скудності морально-етичних та професійних якостей адвокатів і журналістів; недосконалості чинного законодавства.

Внутрішні детермінанти виражаються у: неповному забезпеченні соціальних гарантій незалежності суддів; прорахунках у кадровому, фінансовому, матеріально-технічному забезпеченні роботи судових органів; недоліках судового реформування; недостатньому рівні суддівської етики; корупції у сфері правосуддя; відсутності належної охорони судів; недоліках у діяльності суддівського врядування й самоврядування; слабкій комунікації судових органів зі ЗМІ та громадянським суспільством.

Ключові слова: злочинність, кримінальні правопорушення, злочинність у сфері правосуддя, втручання у діяльність суду, тиск на судові органи, детермінація, причини, умови, криміногенні чинники.

Summary

Yakovleva V. S. Determination of intervention in the activities of judicial bodies. – Article.

The scientific article is devoted to the criminological study of the determination of the phenomenon of interference in the activities of judicial bodies. It consists of criminal offenses provided for in Art. 376 of the Criminal Code of Ukraine. The paper presents the relevance of the given problem. The empirical base, which is the basis of the realized scientific results, has been specified. The grouping of the determinants of these offenses was carried out, built on a solid methodological basis. It is based on the architecture of judicial independence. Two groups of criminogenic factors determining the spread of this negative social phenomenon are identified. These are external and internal determinants.

External determinants relate to: the instability of the socio-economic situation in the state; vulnerabilities of the financial system; political influence on the administration of justice; ineffectiveness of law enforcement agencies; corruption; limitations of legal culture and legal awareness of citizens; lack of moral and ethical and professional qualities of lawyers and journalists; imperfections of the current legislation.

Internal determinants are expressed in: incomplete provision of social guarantees of independence of judges; miscalculations in personnel, financial, material and technical support for the work of judicial bodies; shortcomings of judicial reform; insufficient level of judicial ethics; corruption in the sphere of justice; lack of proper court security; deficiencies in the activity of judicial governance and self-governance; weak communication of judicial bodies with mass media and civil society.

Key words: crime, criminal offenses, crime in the sphere of justice, interference in court activities, pressure on judicial bodies, determination, causes, conditions, criminogenic factors.